

ההשפעה הפרשנית לתרגומים הארמיים לספרי הכתובים מחקר השוואתי בין העברית והארמית

המורה : צפיה שאכר מחמוד

האוניברסיטה של בגדאד

הפקולטה של השפות

המחלקה ללשון העברית

דוא"ל: Waqas@colang.uobaghdad.edu.iq

تأثير تفاسير الترجمة الآرامية لاسفار المكتوبات (بحث مقارنة بين العبرية والآرامية)

م. صفية شاكر محمود

جامعة بغداد / كلية اللغات / قسم اللغة العبرية

البريد الإلكتروني: waqas@colang.uobaghdad.edu.iq

סיכום:

מחקר מקיף זה התעמק בתחום הרב-גוני של התרגומים הארמיים והשפעתם הפירושית העמוקה על ספרי הכתובים. באמצעות חקירה של הקשר היסטורי, גישות פרשנות, מאפיינים לשוניים, השפעות תרבותיות וניתוח השוואתי, השגנו תובנות חשובות לגבי המשמעות של התרגומים הארמיים ביצירות עתיקות. מחקר זה האיר את תפקידה המרכזי של הארמית כמדיום להעברת רעיונות דתיים ותרבותיים, גישור על פערים לשוניים וטיפול מסורות פרשניות.

הניתוח שלנו של מאפיינים לשוניים ייחודיים, כגון תחביר, סמנטיקה ואוצר מילים, הדגיש את השפעתם הקריטית על עיצוב הפירושים המוטבעים בתרגומים אלה. על ידי ניתוח השיטות שהשתמשו על ידי מתרגמים עתיקים, חשפנו את יחסי הגומלין המורכבים בין שפה, תרבות ומושגים תיאולוגיים. יתרה מכך, בחינת הפרשנויות המרכזיות ותרומתם הבהירה את מגוון הבחירות הפרשניות שנעשו במסגרת מסורת התרגומים הארמיים.

החקירה ההשוואתית של הפשטיא והתרגומים הארמיים שפכה אור על המאפיינים הייחודיים של כל מסורת, וחשפה את הגישות הניואנסיות שלהן לפרשנות. מסורות אלו הותירו חותם בל יימחה על הקהילה היהודית והנוצרית כאחד, תרמו לוויכוחים תיאולוגיים ומעצבות את מסלול המחשבה הדתית.

במבט קדימה, היחס המורכב בין שפה, תרבות ופרשנות שנחקרה במחקר זה מניע אותנו להכיר במורכבות התרגום כיותר מאשר מאמץ לשוני בלבד. הוא משמש כגשר המחבר בין עבר להווה, ומאיר את המשחק הדינמי בין הקשר היסטורי, בחירות לשוניות ותובנות תיאולוגיות. בעוד חוקרים וסטודנטים ממשיכים לפענח את השכבות של תרגומים ארמיים, מחקר זה מעודד חקירה נוספת של השפעתם הנצחית על פרשנות המקרא ועל השטיח העשיר של השיח הדתי.

מילות מפתח:

תרגומים ארמיים, ספרי הכתובים, פשטיא, תרגומי המקרא לארמית, תרגום

אונקלוס, תרגום המיוחס ליונתן, תרגום נאופיטי, תרגומים לכתובים

מבוא:

ההשפעה הפרשנית על התרגומים לארמיים של ספרי הכתובים היא נושא שזכה לתשומת לב משמעותית בקרב חוקרים. ידוע על כך שהתרגומים לארמיים של כתבי הקודש, כגון התרגום, לא היו תרגומים מילוליים בלבד, אלא הם הושפעו מהמסורות הפרשניות והשיטות הפרשנות של הקהילות היהודיות שייצרו אותם. השפעה זו ניתן לראות בהיבטים שונים של התרגומים לארמית, כולל הוספת הגהות הסבר, הרחבות פרשניות והרמוניזציה של קטעים קשים או מעורפלים. חוקרים חקרו את ההשפעות הפרשנות הללו כדי לקבל תובנות על הפרקטיקות הפרשניות וההשקפות התיאולוגיות של הקהילות היהודיות שהפיקו את התרגומים לארמיים.

בנוסף, הארמית כשפה הקשורה בקשר הדוק לעברית, שימשה כאמצעי לפירוש ותרגום כתבי הקודש העבריים לשפת העם. ניתן לראות השפעה פירושית זו בבחירות שנעשו בתרגום מילים וביטויים ספציפיים, כמו גם בשילוב של פרשנות נוספים בטקסטים הארמיים. לימוד התרגומים הללו עוזר לנו להשיג הבנה מעמיקה יותר של האופן שבו קהילות יהודיות עתיקות עוסקות בכתבי הקודש ופירשו אותם.

1.1 רקע ורציונל: הטקסט המקורי של התנ"ך העברי:

התנ"ך העברי נכתב בעיקר בעברית מקראית, עם חלקים מסוימים (בעיקר בדניאל ובעזרא) בארמית מקראית. מהמאה ה-6 ועד המאה ה-10 לספירה, חוקרים יהודים, הידועים כיום כ-"בעלי המסורה", השוו בין הטקסט של כל כתבי היד התנ"כיים הידועים במאמץ ליצור טקסט מאוחד וסטנדרטי. בסופו של דבר הופיעה סדרה של טקסטים דומים מאוד, וכל אחד מהטקסטים הללו ידוע בתור "נֶסֶח הַמְסוּרָה". בעלי המסורה הוסיפו לטקסט גם נקודות תנועה (הנקראות ניקוד), שכן הטקסט המקורי הכיל רק עיצורים. זה הצריך לפעמים בחירת פרשנות; מכיוון שחלק מהמילים נבדלות רק בתנועות שלהן, המשמעות שלהן יכולה להשתנות בהתאם לתנועות שנבחרו. בימי קדם היו קיימות קריאות עבריות שונות, שחלקן שרדו בחומש השומרוני ובפרגמנטים עתיקים אחרים, וכן הוכחו בגרסאות עתיקות בשפות אחרות. (גייגר, אברהם, 1948: 31)

1.2 מטרת המחקר והיקפו:

מטרת המחקר היא לחקור ולנתח את ההשפעה הפירושית של התרגומים הארמיים לספרי הכתובים, תוך התמקדות בהבנת האופן שבו החלטות ושיטות פרשניות שננקטו על ידי מתרגמים ארמיים עיצבו את המשמעות והפרשנות של הטקסטים המתורגמים. המטרה העיקרית היא לחקור באיזו מידה אלמנטים פרשניים, כגון בחירות לשוניות, עיבודים תרבותיים ודגשים תיאולוגיים, השפיעו על תהליך תרגום הכתבים העבריים לארמית, וכיצד תרגומים אלו, בתורם, השפיעו על ההבנה והקבלה של כתבי הקודש בתוך הקהילות היהודיות דוברות הארמית.

היקף המחקר מתמקד בעיקר בכמה תחום מחקרי, כמו שאנו מביאים להלן:

- הקשר היסטורי: בחינת ההתפתחות ההיסטורית של התרגומים הארמיים לספרי הכתובים והופעתם ככלים חשובים לתקשורת דתית ותרבותית בתוך קהילות יהודיות בתקופות העתיקות ובימי הביניים.
- ניתוח השוואתי: עריכת ניתוח השוואתי של תרגומים ארמית, עם התמקדות ספציפית בתרגומי מפתח כגון תרגום אונקלוס תרגום יונתן, כדי לזהות הדמיון וההבדלים בגישות וטכניקות אקסגטיות.
- מאפיינים לשוניים: חארית את המאפיינים הלשוניים וההחלטות הפרשניות בתרגומים הארמיים, כולל שימוש בביטויים אידיומטיים, פרפרזה והשפעת גורמים תרבותיים והקשריים על בחירות התרגום.
- השפעה תיאולוגית: חקירת את ההשפעה התיאולוגית על התרגומים הארמיים, תוך בחינת כיצד אמונות תיאולוגיות ופרשנויות של טקסטי המקור השפיעו על הצגת כתבי הקודש בארמית.

על ידי בחינת ההשפעה הפרשנית של התרגומים הארמיים לספרי הכתובים, מחקר זה נועד לתרום להבנה עמוקה יותר של הקשר המורכב בין תרגום, פרשנות והעברה של טקסטים דתיים בהקשר של מסורת יהודית עתיקה וימי הביניים.

1.3 מתודולוגיה ומקורות:

על ידי בציעת ניתוח טקסטואלי מפורט של תרגומים נבחרים לארמית, כגון תרגום אונקלוס ותרגום יונתן, תוך השוואה ביניהם עם טקסט המקור העברי המקביל. מחקר זה מנתח את המאפיינים הלשוניים, הבחירות הפרשניות והדגשים התיאולוגיים בתרגומים כדי לזהות את ההשפעה האקסגטית.

מחקר זה משתמש במנהג השוואתי להשוות בין התרגומים הארמיים לספרי הכתובים, לבין הטקסטים העבריים לספרי הכתובים כדי לבחון את הווריאציות בגישות הפרשנות. כמו כן מחקר זה בוחן את התרגומים הארמיים בתוך ההקשר ההיסטורי והתרבותי שלהם, תוך חקירת הסביבה הפוליטית-חברתית, ההתפתחויות הדתיות והאינטראקציות בין קהילות לשוניות ואתניות שונות כדי לחקור כיצד גורמים אלו השפיעו על הבחירות האקסגטיות שנעשו על ידי מתרגמים ארמיים.

בנוגע למקורות שהסתייע בהן מחקר זה, החוקר בחן את המקורות הראשוניים של תרגומים ארמיים, כגון כתבי יד של תרגום אונקלוס, תרגום יונתן ותרגומים אחרים שנמצאו בגניזה הקהירית, במגילות ים המלח ובאוספים עתיקים אחרים. בחן את הטקסטים הללו כדי לזהות אלמנטים אקסגטיים.

בנוסף, החוקר עיין בפירושים מסורתיים ומודרניים שנכתבו על ידי חוקרים בחקר המקרא, במיוחד אלה המתמקדים בהיבטים הפירושים של תרגומים ארמיים. יתרה על כן, החוקר עיין במאמרים אקדמיים שפורסמו בכתבי עת המתמחים בחקר המקרא, בלשנות ובשפות שמיות. מאמרים אלה מציגים לעתים קרובות מחקר מעמיק על היבטים ספציפיים של תרגומים לארמית ומשמעותם הפירושית. השתמש החוקר כמו כן בספרים אקדמיים ומונוגרפיות המוקדשים לחקר התרגומים הארמיים למקרא ותולדות פרשנות המקרא. מקורות אלה מספקים לעתים קרובות ניתוחים מקיפים וסינתזה של מלגה קיימת.

· מילות מפתח:

תרגומים ארמיים, ספרי הכתובים, פשטיא, תרגומי המקרא לארמית, תרגום אונקלוס, תרגום המיוחס ליונתן, תרגום נאופיטי, תרגומים לכתובים

ההקשר ההיסטורי של התרגומים הארמיים:

2.1 הופעתה והתפתחותה של הארמית כשפת תרגום:

הארמית התגלתה כשפת תרגום בשל השימוש הנרחב שלה במזרח הקדמון כשפה רשמית. היא שימשה כשפה משותפת לתקשורת בין תרבויות ועמים שונים. תרגומי התנ"ך בארמית מילאו תפקיד חשוב בליטורגיה ובלימוד היהדות הרבנית. כל תרגום כזה נקרא תרגום (ברבים: תרגומים). בתקופת התלמוד, התרגום היה אינטרפולציה בתוך הקריאה הפומבית של התורה בבית הכנסת, פסוק אחר פסוק. תרגום הוא גם מקור חשוב לפרשנות היהודית של התנ"ך והשפיע רבות על מתורגמנים מימי הביניים. בשפה הסורית (ארמית מזרחית), הפשיטה (סורית: "גרסה נפוצה") היא הגרסה הסטנדרטית של התנ"ך הנוצרי. הוא ממשיך לשמש כתנ"ך של כנסיות במסורת הסורית (כנסיית המזרח, קתולית כלדית וסורית אורתודוקסית) עד היום. (רבין, חיים; אחיטוב, שמואל, 1984: 25)

לאחר גלות בבל, נעשה שימוש נרחב יותר בארמית בקרב היהודים ואנשים אחרים במזרח התיכון. זה, יחד עם זרם הזרים לישראל, תרם לירידה בשימוש בעברית. השימוש בעברית הצטמצם בהדרגה, בעיקר בפולחן ובמסגרות למדניות. גם אלה שהמשיכו לדבר עברית השתמשו בצורה אחרת של השפה המכונה "שפת חז"ל". הארמית הפכה לשפת היומיום בתפוצות ובאזורים מסוימים בישראל. כתוצאה מכך, נוצר צורך לתרגם את התנ"ך לארמית. המונח "תרגום" מקורו במילה האכדית "טארגומאננו", שפירושה גם "מתרגם" וגם "הסבר" או "פרשנות" בין שפות. במסגרת המינוח של חז"ל, "תרגום" מתייחס לכל יצירה שתורגמה משפה אחת לאחרת, אך בהקשר זה, הדגש הוא בתרגום הארמי של חז"ל וחסידיהם. (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 740)

2.2 יצירות תרגום עיקריות בארמית: פְּשִׁיטָא ותרגומים:

התרגומים של המקרא לשפה הארמית קיימים לפי המסורת סמוך לימי שיבת היהודים מבבל. במסכת מגילה וכמו כן ב-"מסכת נדרים" מצוטט פסוק מספר נחמיה, ח':

“וַיִּקְרָאוּ בְסֵפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפֶּרֶשׁ”, הגמרא מסבירה פסוק זה ש"מפורש" זה תרגום. ומכאן שלפי הגמרא, כבר בימי שיבת היהודים מבבל היה צורך בתרגום כתוב. בנוסף לתרגומים יהודיים מסורתיים, ישנם שני תרגומים אחרים לארמית: הראשון; התרגום השומרוני, שמשמש את השומרונים, והאחר; הפשיטתא המשמשת את הכנסיית הסוריות. (חורגין, פנחס, תש"ד: 9)

בתקופת התנאים נקבע מטבע לתרגום והועלה בתלמוד במסכת מגילה, שאונקלוס הגר חיבר תרגום ארמי לתורה. הקטעים הקדומים ביותר של תרגומים אלה אשר נמצאו בקומראן, שכוללים שני קטעים מספר "איוב", וקטע אחד מספר ויקרא. (אביגדור שנאן, 1993: 117)

תרגום אונקלוס: התרגום המפורסם יותר של התורה לשפה הארמית נקרא "תרגום אונקלוס", אשר מיוחס בתלמוד הבבלי לאדם גר שנקרא אונקלוס לפי (תלמוד בבלי, מסכת גיטין, דף נ"ו, עמוד ב'). במקבילה בתלמוד ירושלמי (מסכת מגילה, פרק א', הלכה ט') נזכר שמו כ"עקילס הגר". יש שמשערים כי אונקלוס ועקילס הם אדם אחד. התרגום נעשה בפלשטין בתחילת המאה השנייה, ונערך סופית בבבל. התרגומים נועד להביא את המקרא לשפתם המדוברת של היהודים שבגלות. (אביגדור שנאן, 1993: 119)

תרגום זה היה נאמן לנוסח התנ"ך, לרוב היה מילולי בצורת פרוזה. אבל בשירה מקראית המתרגם של אונקלוס בדרך מדרש ואגדה. לעתים נמצאת השפעה של ההלכה על אונקלוס, ובעיקר עקב שיטתו ההלכתית לרבי עקיבא. בנוסף הוא התאפיין בשלילת הגשמות, כמו בפועל 'ירד' לגבי ה', המתורגם "אתגלי", כ-"התגלה". (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 743)

נדעה חשיבות מיוחדת לתרגום זה בבבל, בה הורה הרב שר שלום הגאון: "ותרגום זה שאמרו חכמים - זה שיש בידינו, אבל שאר תרגומים אין בהם קדושה כתרגום זה. ושמענו מפי חכמים קדמונים שענין גדול עשה הקב"ה באונקלוס הגר שנעשה התרגום על ידו." תרגום זה שימש כמו כן כמקור לפרשנות לרוב פרשני ימי הביניים, וכמו כן למדקדקים כגון רבי יונה אבן

ג'נאח ויהודה חיוג' ואף הרמב"ם בספרו החשוב מורה הנבוכים. הארמית של תרגום זה בעלת נטייה לארמית הגלילית הפלשטינית, וכעת מקובל יותר להניח כי המקור של תרגום זה היה בפלשטין וכי עריכתו הסופית הייתה בגלות בבל. (כשר, רימון, תש"ס: 79-80)

תרגום המיוחס ליונתן: קיים תרגום נוסף של התורה בארמית המכונה "תרגום יונתן". בתחילה יוחס ליונתן בן עוזיאל, אם כי עדויות היסטוריות מרמזות אחרת. יש חוקרים המשערים כי הוא נקרא במקור "תרגום ארץ-ישראל" או "תרגום ירושלמי" ובהמשך קיצור ל"ת.י". עם הזמן הורחב הקיצור בטעות ל"תרגום יונתן". תרגום זה מאופיין בשפע הקטעים האגדיים שלו. הוא מבוסס על תרגומי ארץ ישראל העתיקים, כולל כמה מהתקופה החשמונאית. התרגום המיוחס ליונתן כנראה לא חובר לפני המאה ה-8 לספירה. הוא מכיל התייחסויות למסורת המוסלמית, כפי שניתן לראות באזכור נשותיו של ישמעאל כעדישה ופאטימה, שמות הקשורים למסורת האסלאמית על משפחתו של מוחמד. בנוסף, הוא רומז לאירועים כמו נפילת קונסטנטינופול בהתייחסות ל"קונסטנטיני קרתח היוותא" (קונסטנטינוס העיר המרושעת), המרמז על נפילת קונסטנטינופול בידיו של ח'ליפה סולימאן בן עבד אל-מאליק בשנים 716-718 לספירה. עם זאת, כמה חוקרים, כמו ד"ר ליאור גוטליב, טוענים כי תרגום זה הוא יצירה מאוחרת יותר שמקורה באיטליה בסוף המאה ה-12. (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 745)

תרגום נאופיטי: תרגום נאופיטי הוא תרגום ירושלמי למקרא, שנמצא כתב היד שלו בספריית הוותיקן, שהגיע אליה ממנזר למומרים בספרד. תרגום זה חובר בין המאות הראשונה והשניה לספירה, ב-1956 יצא לאור על ידי דיאז מאצו. תרגום זה נחשב לפשטי, והוא מתרחק מהגשמה יותר מתרגומו של אונקלוס. והוא נחשב תרגום קצר מזה המיוחס ליונתן, אף על פי שיש בו קטעי אגדה רבים, אבל בעיקרם הם דומים ומבוססים על מסורת תרגומית אחת. (קלאי, זכריה, 1973: 213-220)

2.3 תפקידם וחשיבותם של התרגומים הארמיים בחברות עתיקות:

- תרגומי התנ"ך בארמית מילאו תפקיד משמעותי והיו בעלי חשיבות רבה בחברות עתיקות, להלן מספר נקודות מפתח לגבי תפקידם וחשיבותם: (Gottlieb, Leeor, 2020: 41)
- **נגישות והבנה:** התרגומים הארמיים הנגישו את הכתובים העבריים לקהל רחב יותר. במזרח הקדום היה מדובר בארמית נרחבת, ותרגומים אלו אפשרו לאנשים שלא שלטו בעברית להבין את הטקסטים הקדושים.
 - **חילופי תרבות ודת:** הארמית הייתה השפה הרשמית של האזור באותה תקופה, והקלה על חילופי תרבות ודתיים בין קהילות שונות. התרגומים סייעו להפיץ רעיונות וחוכמה יהודית לקהל רחב יותר, ותרמו להפצת המחשבה והאמונות היהודיות.
 - **פולחן וחינוך בבית הכנסת:** התרגומים לארמית שימשו בפולחן ובמסגרות חינוכיות בבית הכנסת. הם נקראו לצד הטקסט העברי כדי לספק הסברים ופירושים, כדי לעזור לקהילה להבין את משמעויות הכתובים במהלך התכנסויות קהילתיות.
 - **פירוש ופרשנות:** התרגומים הארמיים כללו לרוב פירושים, פרפרזות והסברים לקטעים קשים בעברית. הם שימשו צורה מוקדמת של פרשנות, וסייעו לקוראים ולמאזינים להבין את הניואנסים וההשלכות של הטקסט.
 - **השפעה על ההתפתחות הספרותית והתרבותית:** התרגומים הארמיים השפיעו על התפתחות הספרות והתרבות של הקהילות היהודיות שהשתמשו בהם. הם תרמו להיווצרות ספרות מדרשית ומסורות פרשניות אחרות.
 - **זרות תרבותית:** התרגומים הארמיים סייעו לשמור על הזהות התרבותית של קהילות יהודיות מחוץ ליהודה, במיוחד בתקופת גלות בבל ומחוצה לה. תרגומים אלו אפשרו להם לשמר את מורשתם ומנהגייהם הדתיים גם בארצות זרות.
 - **השפעה על תרגומים מאוחרים יותר:** התרגומים הארמיים מילאו תפקיד גם בעיצוב התרגומים המאוחרים יותר, כמו התרגומים (פרפרזות ופרשנויות ארמיות לתנ"ך העברי) והפשטיית הסורית, ששימשו קהילות יהודיות ונוצריות שונות.

מאפיינים לשוניים ומגמות פרשניות לספרי הכתובים:

3.1 חקר וריאציות לשוניות בתרגומים הארמיים לספר הכתובים

התרגומים לספרי כתובים שבידינו הם תרגומים ארמיים לכל הכתובים במקרא מלבד הספרים עזרא נחמיה ודניאל, ולשוננו ארמית ירושלמית. (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 756) תרגומים אלו נתפשים לפי רוב חוקרי התרגומים המודרניים כמאחרים מבין תרגומי המקרא. עם זאת ישנם עדויות כבר מימי בית שני, וכמו כן מתקופת התנאים, כי קיומם של תרגומים לחלקים מהכתובים לאיוב ולמגילת אסתר. שפתם של תרגומים אלה מציינת קירבה רבה יותר ללשונם של התרגומים הירושלמיים לתורה מאשר ללשונם של תרגום אונקלוס והתרגום המיוחס ליונתן לספרי נביאים, לכן סביר שמקורם היא בירושלים. (כשר, רימון, תש"ס: 93)

ההקשר החברתי וכן ההיסטורי של תרגומי הכתובים לוט בערפל, שכמו כן ביחס לחמש המגילות יש עדויות על קריאתן בביתי הכנסת, ואף פה העדויות הקדומות הן ביחס רק למגילת אסתר; בעוד שהעדויות ביחס למגילות איכה, רות וכמו כן שיר השירים, מבוססות הן על מסכת סופרים המאוחרת, ולגבי מגילת קהלת אין לנו עדויות מאוחרות לימי הביניים. למרות זאת, קיימות עדויות חשובות וקדומות מן המאה השלישית על קריאה בכתובים בפני ציבור בימי שבת מן המנחה ומעלה, וייתכן שקריאה זו הייתה מלווה אף בתרגומם של הספרים. (P. S Alexander, 1988: 172)

נאמר בתלמוד שיונתן בן עוזיאל ביקש לתרגם גם את ספרי הכתובים, כי יצאה בת קול והיא אמרה לו דייך (מג' ג ע"א). יש עדות על קיומו של תרגום ספרי כתובים בברייתא: ובספר תהלים, ובמגילה אפילו עשרה קורין ועשרה מתרגמין (מג' כא, ע"ב). אלא שרש"י מציין שאין תרגום לכתובים, אבל בעלי תוספות חולקים באמרו ומציינים שבודאי יש תרגום לספרי הכתובים, אך תרגום זה לא נעשה על-ידי יונתן, אלא שהיה קיים מימי התנאים. (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 756)

צונץ Leopold Zunz מסתמך על דבריו של רבי רש"י, שהוא לא הכיר תרגום לספרי כתובים, אבל חורגין חולק עליו והוא טוען, שיש להסביר את דברי רש"י כי אין חיוב

בתרגום ספרי הכתובים. הראשון שהזכיר תרגום ספרי הכתובים היה רבי האי גאון. אשר אמר: 'יונתאן בן עוזיאל לא גילה תרגום ספרי הכתובים כל עיקר, אין זה שיש אצלכם אלא תרגומם של הדיוטות (ל. גינצבורג, גנזי שכטר, תרפ"ט: 86). לא היה ברור מדבריו של האי גאון לאילו ספרים מתרגומי ספרי הכתובים היו דבריו מכוונים. (P. Churgin, 1927: 15)

3.2 השפעת תחביר, סמנטיקה ואוצר מילים על הפרשנות של ספרי הכתובים:

השפעת התחביר, הסמנטיקה ואוצר המילים על הפרשנות של תרגומי ארמית של ספרי הכתובים הייתה משמעותית וממלאת תפקיד מכריע בעיצוב הפרשנות וההבנה של הטקסטים המקראיים. לכן אפשר לומר כי המאפיינים הלשוניים של הארמית השפיעו על אופן העיבוד של קטעים מסוימים, והובילו לניואנסים ולפרשנויות שונות. כמו כן התרגום לספרי תהילים לעתים מילולי ולעתים חופשי, ונכרים בו שכבות שונות של עיבוד. לתרגום כמו כן קיימות שתי נוסחאות בסיסיות, אחת אשכנזית ואחת ספרדית, הנבדלות זו מזו הן באוצר המילים והן בהרחבות המדרשיות. מבחינה פרשנית מציין תרגום הכותרות אשר בראש המזמורים:

- הציון גתית (ח,א; פא,א; פד,א) שמתפרש על ידי המתרגם כ"כינור" מגת פלשתיים.
- מכתם (נו - ס) התפרש לפי נוטריקון: "מִכְיָ וּשְׁלִים" - מְיָ (עניו) ותם (וכן סוטה יע"ב). (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 757)
- שילוב האגדה לא תופס מקום מעניין בתרגום, אלא שהוא יותר אמצעי כדי להבין את הפסוק מאשר פאראפראזה מדרשית. אך יש מקומות אשר זהים עם המדרש. לדוגמה:
 - מציון מכלל יופי אלוהים נתגלה (נב) מתורגם: "וְיִשְׂרָי בְרִית עֲלְמָא מְצִיון", דהיינו בריאת העולם מציון (עיין ספרי דב' פי' לז). ייתכן שהמתרגם הושפע מרקע ההיסטורי של הכותרת אשר בראש המזמור.
 - כך "לְאֵל אִמֶר עָלַי" (נזג) מתורגם: "דִּי פְקִיד לְעַפְלִיבִיתָא דִּיגְמֶר בְּאַסְפְּלִידָא עֲזָלָא אִמְטוּלְתִּי", דהיינו, שציוה לעכביש אשר יעשה במערה קורים סביבי.
 - יש סגולה מיוחדת במינה לתרגום ספר תהילים והיא הנטייה לדרמטיזציה (צא; קיח; קלז). (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 757)

בשל לתרגום ספר איוב גם הוא לעתים מילולי ולעתים חופשי-מדרשי, שמתאפיין בכמות גדולה של גרסאות מקבילות.

בתרגום ספר איוב ישנם מילים יווניות ורומיות, כגון ארכונא "שליט" ופרליטא "ליועץ", אשר מאפיינות את התרגומים הירושלמי, בד בבד עם מילים השאלות מן השפה הפרסית, כגון עיזגד "שליח", הרמנא "פקודה", מורקדא "בשר מת", ושרגא "נר", אשר מאפיינות את השפה הארמית הבבלית. יתרה על כן, כמו בתרגום ספרי התורה המיוחסים ליונתן, ישנם בתרגום איוב עירוב מילים האופייניות לשפה הארמית הגלילית בד בבד עם מילים בבליות מובהקות. כמו כן נטען שהתרגום נכתב בשפה ארמית יהודית ספרותית, שהיא שפה מלאכותית אשר שימשה לצרכים ספרותיים מחוץ לירושלים במאה השישית ועד המאה התשיעית. (התרגומים הארמיים לספר איוב, עולם התנ"ך, 2002: 22-23)

כמו התרגומים הירושלמיים האחרים, תרגומו של ספר איוב אינו רק תרגום מילולי, אלא שכלול בו תוספות פרשניות-מדרשיות גם. יש בו תופעה בולטת והיא השימוש במלאכים, כך אחת מגרסאות שלו מתרגמת את "והלילה אמר הורה גבר" (איוב, פרק ג': ב') כ"ומלאכא די ממני על עיבור אמר אתברא גבר".

יש בתרגומו של ספר איוב הוכחות שמכיל חומר פרשני משכבות שונות; פרשנות אשר הזדה לתרגום השבעים, ופרשנות מתקופת התנאים הראשונים ועד לאסלאם. חומר זה מצוי רק בהוספות נוספות. יש מספר מקומות אשר בהם סטה התרגום מנוסחה של המסורה, לדוגמה:

- "בושו כי בטח באו עדיה נִיְחָפוּרו" (ו,כ). מתורגם הפועל "בטח" במספר רבים: "אֶתְחַיְצוּ", ויש מקום לחשוב שהיה לפני המתרגם רשום בטחו. ושורש דבר שנמצא בי (יט, כח) תורגם: "נִשְׁפַּח בֵּיה, אנחנו נִמְצָא בו", וכך בתרגום שבעים בהתאמה לכתוב שלפניו.

- "בְּחִמּוּדוֹ לֹא יִמְלֹט" (כ,כ) מתורגם: "יִשְׁתַּזְיֵב, לא יִמְלֹט" (כמו כן תרגום השבעים מתרגמים כך).

במקומות רבים המלים לא תורגמו לפי שורשן המקובל, אלא לפי המלים הדומות להן בצליל וכן בצורה, לדוגמה:

- בפס' "ותשם בַּסָּד רגלי" (יג,כז) המלה מתורגמת "סד" כאילו היה במקורו "סיד" (לא כן בקטעים של תרגומי ספר איוב אשר נתגלו בקמראן).
 - הביטוי: "אניות אבה" (ט,כו), מתורגם: "אֶלְפִיָּא דְּטַעֲיִין מִגְדִּיָּא" (אוניות הטעונות פירות), המתרגם הסיק תרגום זה בגלל שגרס במקום אבה אב, דהיינו "פרי".
 - כמו התרגומים הירושלמיים נמצאת בתרגום איוב מלים יווניות, לאטיניות ופרסיות. אבל ברוח דרשנית, שאפשר שהיא קרובה לפשט, ומתורגם הקטע בנאום בלדד: "יהי רעב אונו ואִיד נכון לצלעו" (יח, יב): "יְהִי קָפֶן בִּיר בּוֹכְרִיה וְצַעֲרָא מְכַבֵּן לְאַנוּתִיה", שאכן "אונו" נתפס על ידו במשמעות "בכור", על סמך פס' "כחי וראשית אוני" (בר' מט,ג), ותיבת לצלעו הוא פירש "אשה" לפי סיפור בריאת האשה שב- (בבר' ב, כא-כב). (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 757)
- התרגום הארמי לספרי משלי כמו כן תרגום מילולי במדה רבה, ומתאפיין בדמיון רב לפשיטתא הסורית. יש חוקרים אשר רואים בו עיבוד של פשיטתא, וקרובה ללשון המקרא, ויש האומרים ששניהם נסכים על מקור קדמון משותף. יש ציטוטים שונים בספרות חז"ל המראות כי היה קיים תרגום ארמי יהודי לספרי משלי אשר אבד. (חורגין, פנחס, 1945: 87)

3.3 השלכות תיאולוגיות והרמנויטיות של מנהגים פרשניים לספרי הכתובים:

יש לומר כי יש השלכות תיאולוגיות והרמנויטיות של מנהגים פרשניים לתרגומים הארמיים לספרי הכתובים. לפי השלכות תיאולוגיות אלו החוקרים גורסים כי התרגום לשיר השירים הוא התרגום החופשי וכמו כן המדרשי ביותר מבין התרגומים הארמיים, עקב הפרשנות המסורתית לספרי שיר השירים הרואה במשל ואלגוריה. הרמזים השונים לאסלאם בתרגום מציינים על מאוחרותו לתקופה שלאחר עליית האסלאם במאה שביעית. ויש לתרגום זה שתי נוסחאות עיקריות, אחת תימנית ואחרת מערב אירופית, שקרבתן אינה ברורה. (Gottlieb, Leeor, 2020: 43)

יש סוג אחר של פרשנות מדרשית והוא מתגלה לגבי השמות הנרדפים. כך, למשל, ארבעת הפעלים אשר בתלונת איוב: "לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבוא רגזי" (ג, כה)

נתפסו, כרומזים לארבעת האבידות שפגעו באיוב. מזוית השתלבותו של חומר אגדי בפסוק מסתמנות הרבה דרכים. לעתים מופיעה האגדה בפסוק ללא שום סימן. לעתים הושמה בסוגריים, ומחוץ לזה, ב־46 פסוקים הושמו תרגומים כפולים, פסוקים אחדים כוללים אפילו שלושה תרגומים. הראשון מבין התרגומים הכפולים היה בדרך כלל, מילולי, בעוד שהשני אשר מתחיל בציון "ת"א" (בתרגום אחר), אגדי הוא. ובפרשנותם של פסוקים אלה יש רקע היסטורי גדול. (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 758)

כמו כן מציג התרגום של רות עירוב של תרגום מילולי, ותרגום חופשי-מדרשי. עקב אזכור בתרגום למיתת בית דין כ"צליבת קיסא" (תלייה על עץ) (Gottlieb, Leeor, 2020: 43), דבר שלא היה מקובל בהלכה יהודית, יש מי רואים בו מסורת צדוקית ושוורש לקדמותו, ויש מי רואים בו תרגום קראי, בעוד שיש שראו בו "תרגום של הדיוטות". (Gottlieb, 2020: 494)

כמו כן תרגום איכה כמו תרגום שיר השירים, הגיע לידינו עם שתי נוסחאות, אחת תימנית ואחרת מערב-אירופית. הנוסחה התימנית הייתה קצרה יותר מהנוסחה המערב אירופית, אלא שהנוסחה המערב אירופית נחשבת קדומה ממנה. בעוד שהתרגום ספר קהלת נחשב לתרגום חופשי ומדרשי, אשר מדגיש את זיהוי קהלת עם אישיות שלמה, בהיותו נביא, נתינת שכר בעולם הבא והשגחתו המוחלטת של האל בגורל האנשים. לעומת זה מופיעים בו אמונות הנחשבות עממיות כמו האמונה במזל ובמלאכים. (כשר, רימון, תש"ס: 93)

בשל לתרגום דברי הימים אכן הוא נחשב תרגום מילולי ומדרשי, ולמרות שיש בו תוספות מדרשיות אשר מתבססות ברובן על תלמוד בבלי אלא שהוא נצמד ברובו לנוסחה של המקרא. ליאור גוטליב גורס כי תרגום זה הוא יצירה מאוחרת, אשר נתחברה במאה 13 באיטליה. (Gottlieb, Leeor, 2020: 495)

התרגום הארמי של ספר משלי שונה משיטת התרגום של ספר תהלים וספר איוב, ולרוב הוא תרגום מילולי. כמו כן הוא מתעלם מרוב הסגולות הפרשניות אשר מאפיינות התרגומים של ספרי המקרא, כמו הרחקת ההגשמה והביטויים הציוריים, בנוסף; חסרה בו האגדה. מבחינה לשונית יש לומר כי ניכרת בתרגום ספר משלי ההשפעה הסורית באופן חזק. יש הרבה פסוקים אשר תורגמו בתרגום ספר משלי ובפשטייתא באותן מלים. הרבה

דעות נאמרו על מנת להסביר תופעה זו. מייבויים גורס כי הפשטיתא מבוססת על תרגומו של ספר משלי, אבל דעה זאת הופרכה עבור נלדקה אשר ציין, שהפשטיתא שימשה כיסוד למתרגמן היהודי, שאכן התחשב כמו כן במסורה היהודית. להיפך טען חורגין כי קשה לגרוס, שהיהודי היה מתרגמן לספר מקראי שלא ממקור העברי, ואכן סבור שביסוד הפשטיתא תרגום יהודי אשר היה מושפע מן תרגומים ירושלמיים אשר קדמו לו. חורגין גם גרס כי מעיקרו נועד תרגומו של ספר משלי כדי להיות תרגום עצמאי, אלא שיהודים העתיקו את הפשטיתא באותיות העבריות ומאחר שתרגומו של ספר משלי המקורי נאבד, לפי דעתו, הם השתמשו לאחר מכן בתעתיק זה כתרגומו של ספר משלי. בעוד שקמינקא ציין לקווים המשותפים בתרגומו של ספר משלי ובתרגום השבעים והוא שיער כי תרגומו של ספר משלי היה קדום לתרגום השבעים, וגרס שספר זה התבסס על נוסח עברי השונה מנוסחה של המסורה, אבל אין הוכחה ברורה בנוגע לראשונותו של תרגומו של ספר משלי. בזמן מאוחר שב מלמד אשר השווה את תרגומו של ספר משלי עם הפשטיתא, והראה שמתוך כ- 915 פסוקים, כי שני התרגומים שווים ב-410 פסוקים. (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 757)

תרגומו של ספר איכה הוא התרגום היחיד אשר הוזכר בספרי הרמב"ם. בפירוש המשניות של הרמב"ם (טהרות ז, ט) מצוטט התרגום הירושלמי לספר איכא א, יא: "כי הייתי זוללה ארום הויתי גְּרָגְרִיָּתָא". הרמב"ם קרא לו תרגום ירושלמי, ואמנם אופיו וכמו כן לשונו של התרגום הארמי הולמים לקביעה זו. בנוסף יש הרבה פסוקים אשר תרגומם היה מילולי, ויש אשר תרגומם של המלים ראויים להתחשבות מבחינת ניתוח נוסחה. לדוגמה:

בפסוק "זוללה חסדי ה' כי לא תמנו" (ג, כב) מתורגמת המילה תיבת "תמנו" – "פֶּסְקוּ" אשר מעיד על נוסח תמו. כמו כן הוסיף התרגום מספר פעמים וי"ו החיבור אשר מופיעה כמו כן בכתבי-היד ובתרגומים שונים: "אל תדם" (ב, יח); לא חמלת (גמג) וכו'. ובגזירת פעלים יש לו לפעמים מנהג מיוחד, לדוגמה:

"וַיִּרְבְּנָה" (א, יג) מתורגם: "וְכָבַשׁ יְתְהוֹן", שגזרו מן רד"ה, לעומת תרגום השבעים והפשטיתא אשר גזרו מן יר"ד. "נצו" (ד, טו) התפרש במובן "נצים" (שמ' ב, יג), "אתְקוּטוּ", ומתורגם כמו כן בתרגום הוולגאטה. (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 759)

3.4 השוואה למסורות תרגום עתיקות אחרות:

האינצקלופדיה המקראית מציינת כי בתרגום ספרי תנ"ך צריך להבחין בין שני רבדים: הראשון, בעית התרגום שעומד בפניה כל מתרגם שבא להריק תכנים משפה לאחרת, רובד שני, הוא תרגומם של כתבי קודש אשר נושאים מטען תרבותי רגשי כבד. מה שנחשב בעיה לכל מתרגם, הוא ששפות נבנות בדרך ששונה מבחינת הדקדוק, התחביר, ואוצר המלים שלהן. (אינצקלופדיה מקראית, כרך ח': 738)

התרגומים לארמיים של המקרא, המיוצגים בעיקר על ידי התרגומים, מציגים מספר מאפיינים בולטים בהשוואה לתרגומים בשפות אחרות. ניתן לנתח הבדלים אלה בצורה אקדמית, תוך הדגשת הפניות ספציפיות המשמשות בדיונים אקדמיים. להלן כמה הבדלים עיקריים: (Derek R. G. Beattie, Martin J. McNamara, 1994: 118)

- ההתאמה התרבותית והתיאולוגית: תרגומים ארמית, בהיותם תרגומים שהופקו בתוך קהילות יהודיות, מציגים לעתים קרובות עיבודים תרבותיים ודגשים תיאולוגיים המתיישרים עם האמונות והמנהגים של אותן קהילות. זה מבדיל אותם מתרגומים בשפות אחרות שעשויות לשקף הקשרים תרבותיים ודתיים שונים.
- ההרחבות המדרשיות: התרגומים כוללים תכופות הרחבות מדרשיות, המשלבות חומר פרשני נוסף, סיפורים ואגדות, המעשירים את הנרטיב ומספקים תובנות על תורתו המוסרית והתיאולוגית של הטקסט.
- המאפיינים הלשוניים והסגנוניים: התרגומים הארמיים מאמצים את המאפיינים הלשוניים והסגנוניים של הארמית, הנבדלים משפות אחרות כמו יוונית או לטינית ששימשו בתרגומים עתיקים. השימוש בביטויים אידיומטיים בארמית ובמקבילות תרבותיות מקל על ההבנה בקרב קהילות דוברות ארמית.
- השיטות האקזגטיות: השיטות הפרשנות המופעלות בתרגומים לארמית עשויות להיות שונות מאלו שבשפות אחרות. תרגומים מתמקדים לעתים

קרובות בתרגום מילולי ובפרפרזה, בתוספת ביאורים פרשניים כדי לסייע בהבנת משמעות הטקסט.

הגרסאות הטקסטואליות: וריאציות יכולות להתקיים בין התרגומים הארמיים לבין תרגומים אחרים, המשקפים מסורות טקסטואליות שונות ופרשנויות פרשנות.

ההיקף הגיאוגרפי והזמני: התרגומים הארמיים קשורים בעיקר לקהילות יהודיות, בעוד שתרגומים אחרים, כגון השבעים והוולגטה, היו בעלי טווח גיאוגרפי וזמני רחב יותר, והשפיעו על הקהל היהודי והנוצרי כאחד.

המקורות:

- אחיטוב, שמואל, חיים רבין (ע), תרגומי המקרא: פרקי מבוא, כרך ב, ירושלים: ספריית מוסד ביאליק, תשמ"ד 1984.
- אנצקלופדיה מקראית, כרך ח', הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, 1982.
- גיגר, אברהם, המקרא ותרגומו בזיקתם להתפתחותה הפנימית של היהדות, בתרגומו של ד"ר י.ל. ברוך, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ט.
- התרגומים הארמיים לספר איוב, עולם התנ"ך, הוצאת ידיעות אחרונות, תל-אביב, 2002.
- חורגין, פנחס, תרגום כתובים, ירושלים, תש"ד.
- כשר, רימון, תרגומי המקרא הארמיים, פעמים, חוברת 83, תרגומי מקרא ללשונות יהודיות, הוצאת יד יצחק בן צבי, אביב תש"ס.
- ל. גינצבורג, גנזי שכטר, ספר ב', ניו-יורק, תרפ"ט.
- קלאי, זכריה, על תרגום ניאופיטי לספר שמות, דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, תשל"ג, 1973.
- שנאן, אביגדור, מקרא אחד ותרגומים הרבה, סיפורי התורה בראי תרגומיהם הארמיים, הקיבוץ המאוחד, 1993.
- Derek R. G. Beattie, Martin J. McNamara, The Aramaic Bible: Targums in their Historical Context, A&C Black, 1994.
- Gottlieb, Leeor, Targum Chronicles and Its Place Among the Late Targums, Brill, 2020.
- P. Churgin, Targum Jonathan to the prophets, New Haven, 1927.
- P. S Alexander, Jewish Aramaic translations of Hebrew scriptures, Mikra, 1988.

تأثير تفاسير الترجمة الآرامية لاسفار المكتوبات (بحث مقارنة بين العبرية والآرامية)

المستخلص:

لقد تناولت هذه الدراسة الشاملة المجال المتعدد الأوجه للترجمات الآرامية وتأثيرها التفسيري العميق على كتب الكتابات. ومن خلال التحقيق في السياق التاريخي، والنهج التفسيرية، والخصائص اللغوية، والتأثيرات الثقافية، والتحليل المقارن، اكتسبنا رؤى مهمة حول معنى الترجمات الآرامية في الأعمال القديمة. وقد ألقت هذه الدراسة الضوء على الدور المركزي للآرامية كوسيلة لنقل الأفكار الدينية والثقافية، وسد الفجوات اللغوية، وتعزيز التقاليد التفسيرية.

وقد أبرز تحليلنا للخصائص اللغوية، مثل بناء الجملة، والدلالات، والمفردات، تأثيرها الحاسم في تشكيل التفسيرات المضمنة في هذه الترجمات. ومن خلال تحليل الأساليب التي استخدمها المترجمون القدماء، كشفنا عن العلاقات المتبادلة المعقدة بين اللغة والثقافة والمفاهيم اللاهوتية. وعلاوة على ذلك، أوضح فحص التعليقات الرئيسية ومساهماتها تنوع الخيارات التفسيرية التي تم اتخاذها ضمن تقليد الترجمات الآرامية.

إن البحث المقارن بين الترجمتين البشيطية والآرامية يلقي الضوء على الخصائص الفريدة لكل تقليد، ويكشف عن نهجهما الدقيق في التفسير. لقد تركت هذه التقاليد علامة لا تمحى على كل من المجتمعين اليهودي والمسيحي، وساهمت في المناقشات اللاهوتية وشكلت مسار الفكر الديني.

بالنظر إلى المستقبل، فإن العلاقة المعقدة بين اللغة والثقافة والتفسير التي تم استكشافها في هذه الدراسة تدفعنا إلى إدراك تعقيد الترجمة باعتبارها أكثر من مجرد مسعى لغوي بحت. إنها بمثابة جسر يربط بين الماضي والحاضر، وتسلب الضوء على التفاعل الديناميكي بين السياق التاريخي والاختيارات اللغوية والرؤى اللاهوتية. وبينما يواصل العلماء والطلاب كشف طبقات الترجمات الآرامية، تشجع هذه الدراسة على المزيد من الاستكشاف لتأثيرها الخالد على تفسير الكتاب المقدس والنسيج الغني للخطاب الديني.

الكلمات المفتاحية:

ترجمات آرامية، أسفار الكتاب المقدس، بشطا، ترجمات الكتاب المقدس إلى الآرامية، ترجمة أونكلوس، ترجمة منسوبة إلى يوناثان، ترجمة نيوفيت، ترجمات الكتب المقدسة